

Romano džaniben

časopis romistických studií | 22. ročník | 1/2015

Kajsi manušni pes nigda imar na ulola (Andre šel berš ča jekh ajso manuš šaj ulol!)

Pal e Milena Hübschmannová
(10. 6. 1933 – 8. 9. 2005)

Úvodem pár slov o autorovi a o pozadí vzniku tohoto příspěvku

S romským aktivistou panem Štefanem Tišerem (nar. v roce 1950 v Plzni) jsem se dala do řeči na konferenci, kde během diskuse po projevech představitelů z Úřadu vlády ČR a dalších nejvyšších státních úřadů sám formuloval velice zásadní připomínky, které trápí mnoho nejen Romů:

„Chtěl bych se zeptat na to, co mi leží na srdci: za prvé, jak to bude s Lety u Písku, jedná vláda o stěhování veprína? A za druhé, jedná vláda o sterilizaci? Kdy budou odškodněny ženy, které byly nuceně a bez řádného souhlasu sterilizovány?“

Na obě otázky se mu dostalo (od veřejné ochránkyně práv, paní Anny Šabatové) odpovědi, které posluchačům nedávaly žádnou velkou naději. Zvláště ta týkající se sterilizace přinesla velké rozčarování: návrh zákona je připraven už rok a půl, ale vláda jej zatím nechce předložit. Během přestávky jsem byla ráda, že byla možnost s panem Tišerem promluvit a ocenit jeho výstup, cítila jsem, že mluvil mnoha přítomným lidem přímo z duše. Popíjeli jsme čaj a společně zpracovávali ono rozčarování. Pan Tišer svůj dojem ve zkratce shrnul:

„Ta adaďives pes dodžanľom jekh bari veca: hin amen e ombudsmanka, aľe la nane zor, kaj pes vareso te visarel. Joy ča šaj del goďi, šaj hazdel peskero hangos, aľe ňiko la na mušinel te šunel. The joy, aľe avka the amari Rada perdal o etnicka grupi, hine kadať ča hĵaba: kaj o raja šaj phenen, hoj keren kadi politika amenca, aľe čačipen kada nane. Jon keren avka, sar pes lenge kamel.“

Po dalších projevech a v další přestávce jsme se opět sešli a tentokrát mne překvapilo, že je pan Tišer rozčilený snad ještě víc. Brzy se ukázalo, že příčina je úplně jiná. Jeden z přednášejících, který mluvil o duchovním životě Romů, zmínil jméno Mileny Hübschmannové jako autorky knihy romských pohádek a mimo jiné taky chybně vyslovoval romská slova, k čemuž pan Tišer dodal:

„No mišto, romanes na mušinel te džanel, aľe sar jov vakerelas pal e Milena Hübschmannová, hoj diňa avri o paramisa! Kavka našťi pal late vakerel, kaj te bi elas chočsavi džuvľi. Kada sas manušni! Me dikhľom pre Slovensko, sar kodoj phi-relas, kodoj maškar ola čore Roma, ke lende sovelas u jon, ajse čore, nič len na has a jon mange sikhade o than: kadať ňiko na sovel, bo kadať joy sovelas!“

Po tomto cituplném projevu jsem pana Tišera požádala, zda by nám nemohl na Milenu Hübschmannovou zavzpomínat do našeho časopisu. Letos si připomínáme deset let, kdy nám naše milá a energická šéfredaktorka sršící geniálními nápady nečekaně odešla, bylo by milé ji při tomto výročí v časopise připomenout. Souhlasil. Krátce na to jsem pana Tišera navštívila u něj doma, popíjeli jsme čaj a já mohla být u toho, jak se jeho vzpomínky na Milenu Hübschmannovou dostávaly na papír.

Príspevek, který jsme od pana Tišera získali, v mnohém předčil naše očekávání. Z jeho vyprávění je patrné, že pan Tišer patří již k těm nemnoha, kteří měli možnost sledovat Mileniny snahy po celý svůj (v jeho případě dospělý) život, a má na ni velice živé a krásné vzpomínky, které dokáže poutavě sdělit.

Vzpomíná na svá první setkání s mladou Milenou „která teprve začínala jezdit mezi Romy, ale už uměla romsky jako málokdo“. Jak se Romové tenkrát divili, co je to za gadži, proč z nich tahá rozumy, ale styděli se zeptat, a jak to Milena sama vycítila a vysvětlila: je potřeba psát o Romech, o jejich životě, ať i gore vědí, že sem, do této země Romové patří, že jsou sice menší skupinou, ale žijí zde velmi dlouho a mají k této zemi vztah.

Jeho osobní vzpomínky na setkání s Milenou začínají tam, kdy již jako mladík, v době, kdy fungoval Svaz Cikánů–Romů, vyprávěl Mileně o svém dětství, o babičce Kataríně a dědečkovi Karolovi Tišerovi – dvoumetrovém kováři z Betlanovic. Jak babička s dědečkem hospodařili, měli koně, krávy, ovce... „Ale to jste byli bohatí!“ pamatuje si dodnes Milenino uznání. Vzpomíná také, jak ho Milena požádala, zda by mohla navštívit jeho rodiče a jak byla nadšená z maminky, která byla silně věřící, vyprávěla Mileně o svém vztahu k Bohu, a Milena uctivě poslouchala. Jak oba rodiče byli dojatí z Mileniny krásné romštiny. Zmiňuje dokument Charty 77 kritizující postavení Romů v ČSSR (o němž v době jeho vzniku neměl ponětí), ale v souvislosti s ním se mu vybaví snahy zástupců Romů, kteří odmítali užívání termínu „cikánské otázky“. Vzpomíná na romské politické aktivity v osmdesátých letech, sám byl u toho, když v roce 1988 zakládal s pomocí svého otce v Plzni Romskou národní jednotu, zároveň také pomáhal panu Andreji Giňovi založit pobočku v Rokycanech. U všech těchto snah stála i Milena. Pořádaly se romské bály: vždy se tajně v zadní místnosti dělala politika a vlastně formovala romská politická reprezentace. Vynořují se mu chvíle, jak zakládali ROIKu, organizovali účast Romů na setkání na Letné, kde vedle Václava Havla promluví i zástupci Romů, jak jel spolu s prezidentem Václavem Havlem na návštěvu romských osad a i tam se setkal s Milenou. Ta jim přímo dala tip na ty nejchudší osady, kde žijí nejubožeji. Jak pak do těchto osad vozili humanitární pomoc z Prahy atd. Milena jakoby byla v těchto vzpomínkách všudypřítomná jako strážný anděl a nezištně všechny tyto aktivity podporovala. A jeho vzpomínka nám současně vypovídá, o co všechno se při tom zajímala, na co se tázala, či lépe, o čem se od Romů učila, jak sama říkávala. Protože i k těm nejchudším, i k nevzdělaným lidem přistupovala jako ke svým učitelům, od kterých se může učit.

Prosíme, pročtěte si vzpomínky pana Štefana Tišera na Milenu Hübschmannovou a budete-li mít potřebu doplnit je těmi svými, uděláte nám radost, když nám je pošlete.

Lada Viková, Romano džaniben

Me uliľom andro 1950 Plzňate, pal e vojna. U la Milenaha man sarakhľom vaj andro berš 1972. Joj začninelas mek ča pal o Roma te phirel u me laha rakhľom, bo me chudľom te kerel sar has svaz, so pes vičinelas Svaz Romů. Me bešavas Plzňate, kodoj man uliľom u sa školi odoj keravas, ča e stredno keravas pre Slovensko.

La Milenaha man rakhľom vaj andro 1972, avľas te phučerel a man minďar zaľiľas, savi hiňi jileskri. A nekbuter man zaľiľas, hoj imar romanes džanelas. Adadives terne Roma aňi na vakeren romanes, vakeren jepaš gadžikanes, jepaš romanes. The me darekana, so akana phirav but maškar o gadže, tiš mange e čhib džal andre gadžikaňi duma. A joj vakerelas kavka čistones, žužones, jilestar, kavka važnones.

Paľis pes liľa te phirel pre Slovensko, hoj džal pre Slovensko te dikhel ko Roma. Oda has khatar o berš 1972. A joj kamelas te džal te dikhel andre kola romane koloňiji. Joj odej ľiľas peske avri, buter prephirlas, geľľas andre jekh fajta, kaj la ile, ta odoj joj bešelas, dživelas lenca, chalas lenca, sa oda, so joj vakerelas. A phenlas, hoj sa oda čoripen has, aľe jon la rado dikhenas, bo kerlas oda isto, so the jon. Pomožinlas lenge. Savoro. Avľas pale, vakerlas amenge a me kada džanas, bo phiravas ko papus pro vichodno Slovensko – Betľanovca, odej has, *Slovanský ráj* koteroro hin. E Milena pal kada tiš mandar phučelas: kaj me barilľom? Ta me lake phenďom, hoj me uliľom pro Čechi, aľe hoj phiravas but ko papus, ke baba pre Slovensko, u ňikda na bisterava, so man o papus e baba dine. Sar man o papus sa sikhavelas. Bo les sas roľi the o veš – le papus has jepaš hektaris veš. Sikhavelas man, sar te kerel buťi, sar paš o bale, sar paš o bakre, paš o gurumňa, le grajenca, sa. Abo o veša te prindžarel, sar man te pohibinav andro veš, podľa soske te arakhel o drom, te bi našľuvás, abo pal o kozari – save hine mište, save nane mište, savoro. Tiš pal e baba phučelas e Milena, bo e baba ehas ajši, so kidelas o bilinki, žadne tabletki, žadne kova, lečinlas avri *čistě* kale bilinkendar, o Roma sa pal e baba phirenas. No a kada sa me la Milenake phenavas, ta oj asalas a phenlas: „Aľe oda barvale sanas!“

Paľis e Milena mange phenelas, te bi la seznamindľom mre dadeha, mra daha, a on vakernas lake sa. Mri daj has prekvapimen, sar joj vakerelas romanes a but lake phenelas pal oda, so paťalas, bo mri daj has ajši pobožno, a e Milena la šunelas, esas la bari loš, sar vakerelas laha. Takže ajse pamatki man hin pre Milena.

Amen, o Roma, la vičinahas khere u e Milena phučerlas pal kada, či pes feder dživel pre Slovensko, či pes lenge pačisalľol o dživipen akana, či furt phiren pre Slovensko pal e famelľija, či pes ľikeren, či phiren pal o papus, pal e baba, pal aver Roma. Či len vičinen kadaj pro Čechi, bo adaj buter buťa. Bo berša odej pre Slovensko na has ajši buťa, sar the akana, pre Slovensko, sar pro Čechi. Ta sako lelas e familľija u avelas. Aľe tiš phučelas, sar pes dživelas anglo mariben. U o Roma minďar, sar has jileskri, ta sako lake korkore phenenas: pal o mariben, ko predžidľiľas, e baba, so has odej, la dakri daj, joj dodžidľiľa 95 berš a joj vakerelas pal oda, sar oda sas, sar znasilňinenas a hoj o najhoršeder has o Rusi. O Ňemci avka na has sar

o Rusi. Phenelas, sar phuj dživipen has, daranas pal o čhavore, na has so te chal ... E Milena pre kada sa phučerlas u phučerlas, či akana feder, ta jon ašarenas, hoj akana feder, sar o komunisti den len khera, buťa, sa. Joj phučerlas pal calo dživipen. Na ča paramisa, aľe calo lengero dživipen, le phure Romendar phučerlas.

Sar avelas perši raz, ta ko mek pal late na šundās, ta phučelas: so kaja gadži amendar cirdel avri o lava, so kerahas, so na? Aľe na phučenas, ladžanas. U joj lenge paľis korkori phenelas soske: kaj kamel o feder dživipen perdal lende, hoj kamel, kaj džanen o gore, sar dživen o Roma, hoj jon adej but berša patrinen, hoj jekh cikno narodos, aľe andro jekh štatos hoj hin. Kada lenge phenlas a so jekhvar paľis avľas, ta la imar korkore rodenas. U pre Slovensko lake sas mišteder, odej džanenas la, bo adej pro Čechi avka la na džanenas. Aľe sar la imar džanenas, ta la igen rado dikhenas, bo joj has ajsi jileskeri. Me džanav, hoj la na has olestar love, nič na kamelas... U imar pro peršo, sar la Milenaha dikhľam, ta le manušeske andro jilo geľlas.

Amen la Milenaha furt mek paš o komunisti amen schazinahas a kamās va-reso te kerel. Akor furt pes vakerelas pal o *cigánske otázky*, bo o komunisti sas proci Roma, vaš oda furt džalas ola *cigánske otázky*. Aľe amen na džanahas pal e Charta, so pisindās o Havel, vaš oda amen sdžahas avka kamukeres. Andre och-tovardestheochtoto berš me chudľom, kerďom o peršo romano sdružení *Romská kulturní jednota*. Mek na džanās, či avla převratos či so, ta perše telal o *Národní fronta* kerďam adi organizacija. Mro dad mange pomožindās, bo has odoj. Kada mek našti kerahas perdal calo republika, ta sas ča Plzně a kaja pobočka diňom le phure Andrišiske he Rokicaňate. U akana amen amen rakhahas kavka, hoj kerahas o bali, zabavi, oda ča kamukeres. U e Milena has odej tiš. Amen amen schazinahas the vakerahas, hoj kaha te schazinas, kaha te vakeras, te na amen andre phanden. Bo he maškar o Roma has ajse džene, so džanas te phenel le žandarene. Ta vaš oda kamukeri pes bašavel the paľis sdžahas – imar samas furt pripravimen, ajso jekh kheroro palal, odoj amen dovakerahas: amen the la Milenaha. U paľis avľas ochtovardestheěňato, ta pal o převratos adi organizacija imar ehas, ta chudahas te kerel e Rojka. E Milena has odoj tiš. No a kada has nekhorseder, hoj jekhvarestar pes odoj dochudle džene, so vubec nič na kerenas. Pal o Roma ča vakerenas, aľe ča o love cirdenas. Aľe kajsi, sar e Milena, oja Milena amenge pomožinlas!

Pal oda, sar le Havlos zvolinde prezidentoske, amen kerďam sjezdos, e Rojka, ta o Havel pes ľiľas, leha geľľam dži pre Slovensko. Keci vagoni ligendľam kodej pre kala koloniji, so čore Romenge sa rozdahas. U mek ajsi pamatka man hin pre Milena, bo joj akor tiš has pre Slovensko. Ta odej laha arakhľom, bo joj odej akor sas – až rovelas, sar dikhľas, so anahas perdal ola Roma. Čačes. La sas phares ča pal o čhavore. Dži adaďives mange phares ča pal ola čhavore. Sar dikhavas kodej le pindrange čhavoren, te kola paňa pijen, oda na has žiadno higienicko, nič lende na has, na nasvaľonas, pindrange, šil, the jon otužile. A odarig odgeľľam a amen kerďam mek vlastno, hoj džaha mek jekhvar pal ola gava. La Milenatar phučľam,

phenda amenge, andre save gava, so has kodoj, ta so na dochudlam amen Havloha, ta e Milena amenge phenda kaj, bo odoj ačila mek. Ta amen dogejlam ke Praha, kidlam šov motora nakladne – the le gadžendar, the le Romendar, so anenas, veci, chabena, sa – he gejlam odej pre aver kurko, ligendam dži upre palal paš o Prešovo, dži paš o gava, so has o koloniji. Odoj hordinahas, o veci le čavorenge, hlavně perdal o čavore. Me dži adađives na džav avri, te na lav andre žeba cukri. Dikhav čavores, imar dav. Oda hi ola doatar, bo la Milenate has tiš furt andre žeba vareso. Furt vareso delas a sikhľilom latar. Ola čavore dikhen pre tute avka, hoj až o jilo tuke zadžal. Bo mindar prindžares, hoj ole čavoren nane. Ale me furt hordinav o cukri, dav le čavenge... Oda tiš man hin la Milenatar.

U palis man nekbuter dukhadas o jilo, sar e Milena mulas. Pal o prevratos sakones has bufa, e Milena peske chudla te ucinel e romistika. Me džanavas, hoj rodel le phure manušen, ajse phure Romen, so mek leperen o mariben. Joj kamelas the pal miro dad mek jekhvar te avel, te phučel lestar pal o mariben, bo leskero dad, miro papus, sas andro koncentrakos. Ale the miro dad predžidila but, leske has dešušov berš, kana skončina o mariben. Leske o Němci livinde o angušt pro vast, tiš predžidila but... Ale furt amen sas so te kerel, ta na sas amen časos imar.

A oj lila pes the gejlás andre Afrika a dži adađives, ča so došundom man, man dodžanlom, hoj odej chudlas varesavi nasvalibe, palis has la buračka, na džanas, sar pes oda ačila, ale šundom, hoj oda has vaš kada, kaj varesavo bacilos has late. Hoj na dukhlas, džanes sar, kada, kada, kada. A sar somas pro pohrebos, somas rado, kaj avle odoj dost džene, bo kajso dženo pes imar nigda na ulola, nigda, so joj. Mi del lake o Del loki phuv, me mišlinav, hoj furt the odej kerel vareso. Bo joj has džuvli, oda me lake furt phenavas, oda has romaňi Matka Tereza. Bo oda kada žadno džuvli na kerđahas, so joj kerlas primo perdal o čore. A dzekana na kamav te paťal, na achaluvav oleske, soske o Del odliłas kajsa lača džena. Oda avka sar mri daj: the joj sakoneske pomožinlas. The avka sar ke baba – oda sa len tuke. Takže na džanav, so lenca o Del mišlinel, kaj furt lel lače dženen a kale bengiňalen mukel. Ta na džanav, či hino spravedlivo. Som tiš katolikos, bo som boldo, ale dzekana, bo imar manuš nane dilino, ta rozmišlinel: soske o Del lel ča le lače dženen? Kas dikhas rado, ko pomožinel, soske kada kerel?

Ale pro agor mušinav te phenel: pre Milena merava. Te merava the avava imar pro hados, ta mišlenka mange ela furt pre Milena, bo kajsi manušni pes nigda imar na ulola. Palikerav tuke.

Slovy Palikerav tuke dal pan Tišer znamení, že vzpomínku zakončil. Věděla jsem, že má úspěch, odjíždí za rodinou i na důležité setkání romských aktivistů do Rokycan. Měli jsme z části společnou cestu, a tak při čekání na autobus, cestou tramvají a pak i metrem jsme si dál povídali o životě, o jeho strastech, ale i hezkých vzpomínkách,

o politice a o tom, jak se mnozí snaží dnes na sebe upoutat pozornost přes romské organizace. A opět padlo jméno Mileny Hübschmannové:

Sar šunas adadives pal o romipen, kada pes ke amende na phenelas, na sas „romipen“, aľe amen phenahas kavka – „romano čačipen“. Adadives oda o terne imar na džanen, aľe andro romano čačipen has, kaj te avas lačhe jekh ke avreste. Andre terne kada imar nane, aľe e Milena kada džanelas, la sas andro lakro jilo, hoj ačhaľolas le Romenge, so len dukhal, abo so lenge kampil. Ajse manuša pes imar adadives na uľon. Andre šel berš ča jekh ajso manuš šaj uľol!

Milena Hübschmannová podporovala romský jazyk a jeho užívání ve veřejném prostoru a sama pěstovala kultivovaný přednes projevů v čisté romštině. Ve starších číslech časopisu se také velmi často objevovaly příspěvky v romštině bez českého překladu. Jako trochu jiný typ připomenutí práce a postojů Mileny Hübschmannové k používání a podpoře romštiny jsme se tedy rozhodli slova pana Štefana Tišera záměrně nepřekládat do češtiny. Obsah jeho příspěvku je z velké části vtělen do úvodního proslovu jako krátké resumé.

LV